

De kust als economische levensader

REPORTAGE

TEKST Radboud Engbersen en Monique Kremer
FOTO Peter Hilz / Hollandse Hoogte

Serie Economie aan de randen van Nederland

Zuid, oost, noord, west – niet overal gaat het economisch even best. Nederland klimt uit het dal van de financiële crisis, maar de verschillen in het land zijn groot. De werkloosheid is ongelijk verdeeld over de regio's. Radboud Engbersen en Monique Kremer verkennen in de serie 'Economie aan de randen van Nederland' de staat van de economie aan onze lands- en zee grenzen. In deze vierde en laatste aflevering: de kust.

We hebben een Noordzeekust van 523 kilometer die loopt van Zeeuws-Vlaanderen tot en met Noord-Groningen. Hoe staat het met de economische dynamiek aan de zeeranden van het land? Radboud Engbersen en Monique Kremer spreken erover met deskundigen en gaan op bezoek in Zeeland, de provincie die zichzelf promoot als 'land in zee' maar volgens de laatste berichten economisch aan het wegzakken is. De boodschap: sta niet met je rug naar de kust.

Op de bosrijke campus van de Universiteit Twente, zo'n 150 kilometer van de zee, spraken we met professor Gert-Jan Hospers over zijn fascinatie voor kustregio's. In 2014 verscheen van zijn hand *Zee+land. De kracht van kustregio's*. In zijn boek schrijft hij dat volgens nogal ruime Europese berekeningen 40 procent van de inwoners van de EU aan de zee woont. Andere studies gaan uit van 7 procent, maar dan wonen er nog altijd 1,2 miljoen Nederlanders aan de kust. Toch krijgt de zee volgens Hospers te weinig aandacht. 'Inwoners

van kustregio's vinden de nabijheid van de zee zo vanzelfsprekend dat ze het bijzondere ervan niet meer zien, net zoals vissen die het water niet meer zien.' Of de aandacht is erg eenzijdig. 'Als er in Nederland over de kust gesproken wordt, komen vooral technische mensen aan het woord. Het gaat vooral over de verdediging tegen het water.' Maar er is zo veel meer, benadrukt Hospers. Hij wijst op havenbedrijvigheid, visserij, zilte landbouw, de marine, getijdenenergie, zorg, toerisme en gastronomie. Speel de troefkaart van de aanwezigheid van de zee beter uit, is zijn boodschap aan kustregio's. Waarom verandert het zieltogende Den Helder

zijn naam niet in Den Helder aan Zee, zoals je ook Noordwijk aan Zee, Katwijk aan Zee en Zandvoort aan Zee hebt? Zo'n naamsverandering is meer dan een etiketje verwisselen; het zorgt voor nieuwe ideeën en nieuwe dynamiek. Zie de recente naamsverandering van Nieuweschans. Dit kleine dorpje tegen de Duitse grens en vlak bij de Waddenzee heet sinds 2009 Bad Nieuweschans. Het dorpje heeft zich in korte tijd ontwikkeld tot een bekend wellness- en kuurresort in Nederland, en dat in een regio, het Oldambt, die al decennialang gebukt gaat onder economische stagnatie. 'Hoe je het ook wendt of keert', zegt hij, 'kustregio's ontlenuen hun economische kracht aan de zee.'

Cadzand-Bad

Om dat met eigen ogen te zien, rijden we naar Zeeland, een provincie die voor een derde uit water bestaat. Recente economische analyses over deze provincie hebben een sombere toonzetting. Het Planbureau voor de Leefomgeving wijst op de geringe economische veerkracht van Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen in het bijzonder. De provincie is te afhankelijk van enkele grote chemische bedrijven, de mogelijkheid om naar banen elders in Nederland te pendelen is problematisch, terwijl de grenspendel met België – Gent, Brugge en Antwerpen liggen om de hoek – maar niet van de grond wil komen (Weterings e.a. 2013). De vier grootste gemeenten van Zeeland tellen tussen de 37.000 en 55.000 inwoners.* In *De Staat van Zeeland 2013* lezen we dat er in de provincie 16.000 woningen leegstaan – de hoogste leegstand van alle provincies – en dat Zeeland in toenemende mate zijn *high potentials*

Zijn dit nu de Belgische toestanden waar boos over gesproken werd?

verliest. Zo is het aantal universitaire studenten dat in Zeeland woont tussen 2009 en 2013 met 14 procent gedaald.

Het is een mooie zonnige dag als we neerstrijken in het uiterste puntje van Nederland, Cadzand-Bad, vlak bij de grens van België. Hier is goed zichtbaar dat Zeeuws-Vlaanderen de revitalisering van de economie mede zoekt in het ontwikkelen van het kusttoerisme. Het kleine kustdorpje Cadzand-Bad gaat op de schop. Overal hijskranen. Het skelet van een jachthaven in aanbouw tekent zich aan het strand af, oude familiehotels investeren in renovatie en nieuwbouw, grote billboards van projectontwikkelaars prijzen nog te bouwen appartementen en vakantievilla's aan. De huizen gaan als warme broodjes over de toonbank. Belgen investeren hier graag in vastgoed omdat de prijzen in het naburige Knokke vele malen hoger liggen en ze de relatief ongerepte Zeeuwse kust als een verademing ervaren. De stijl van de kustwoningen laat zich lastig omschrijven; pastelkleuren overheersen, de kleinschalige opzet verschilt in ieder geval van de muur van appartementenflats die kenmerkend is voor delen van de Belgische kust. Het Duitse Heilbäderverband en de European Spas Association (ESPA) hebben Cadzand-Bad in 2014 de bad-status verleend. Het kustplaatsje met de heilzame zee maakt zich op voor kuurgasten en gezondheidstoerisme.

Belgische toestanden

Tussen Cadzand-Bad en Breskens strekt zich 17 kilometer Noordzeestrand uit. In de richting van Breskens kondigt zich een volgend prestigieus project

aan: Waterdunen. Het is een voorbeeld, zeggen ze in Zeeland, van Deltawerken 2.0. In Waterdunen wordt 'innovatieve kustversterking' gecombineerd met natuurontwikkeling. De bijzondere ingreep is dat er een duindoorgang wordt gemaakt, waardoor er binnendijks getijdenwerking ontstaat en 350 hectare zilte natuur en verblijfsgebied. De verwachting is dat veel trekvogels hier hun reispauze nemen. Ze gaan het gebied delen met duincampings, vogel-observatiehutten en in het landschap ingepaste recreatiewoningen. Inspiratiebron is het Parc du Marquenterre in het Noord-Franse departement De Somme. Kustversterkingsgelden van het ministerie van Infrastructuur en Milieu maken het project mogelijk, hetzelfde geldt ook voor de jachthavenontwikkeling van Cadzand-Bad.

Zijn dit nu de Belgische toestanden waar boos over gesproken werd toen minister Melanie Schultz bekendmaakte dat het kabinet voornemens was meer bebouwing in het kustgebied mogelijk te maken? Maatschappelijk protest volgde; 104.589 personen tekenden de petitie *Bescherm de kust*. De minister trok haar plannen schielijk in. Op het gemeentehuis van de gemeente Sluis in Oostburg, waartoe ook Cadzand-Bad behoort, vindt ruimtelijk adviseur Arthur van Hoeve de hele discussie 'nogal zwart-wit'. 'Gemeenten worden neergezet als partij die aan de hand loopt van ontwikkelaars en alleen oog heeft voor economisch gewin.' Hij maakt duidelijk dat in Zeeuws-Vlaanderen een 'redelijke consensus' bestaat bij overheden, private partijen en natuurorganisaties over het afstemmen van economische belangen en natuurontwikkeling. We 'hebben elkaar nodig' zegt hij, en we opereren 'hand in hand'. Van Hoeve: 'We zetten niet in op massatoerisme maar op kwaliteitstoerisme. We zijn heel alert op het vasthouden van onze kernwaarden, dat zijn de ongereptheid van de natuur, de rust en ruimte en het strand. Voor ons is Knokke ook een schrikbeeld. Belgen komen juist naar Zeeland om de kust nog echt te kunnen beleven, dan gaan wij het hier natuurlijk niet volbouwen.' De kustvisie, vertelt hij, is in goed overleg gemaakt met de branchevereniging van recreatieondernemers, de natuurorganisaties en de verschillende overheden: het rijk, de provincie, het waterschap en de gemeenten. 'We willen vooral dat het toerisme meer kwaliteit krijgt, betere campings, mooiere huisjes en meer ecologische balans. Er zijn plaatsen aangewezen waar gebouwd mag worden of een camping mag worden uitgebreid, maar daarbuiten blijft het ongerept.'

Florida of Palo Alto

Burgemeester René Verhulst van Goes is voorzitter van de Z4, de vier grootste gemeenten van Zeeland, én is betrokken bij de vorig jaar december geïnstalleerde commissie-Balkenende die zich buigt over de structuurversterking van de Zeeuwse economie. Verhulst komt uit de streek en is geboren in Kapelle. Op zijn achttiende vertrok hij voor studie naar

'Ga niet een gemiddelde nastreven terwijl je de zee voor de huisdeur hebt liggen'

Utrecht om op zijn vijftigste als burgemeester van Goes naar Zeeland terug te keren. Ook hij haalt laconiek de schouders op over het nationale debat over het beschermen van de kust. Verhulst: 'Er is hier natuurlijk sterk het besef dat we afhankelijk zijn van toerisme, maar we gaan onze kusten niet volbouwen.' Hij maakt zich wel zorgen dat de economische dynamiek in Zeeland te eenzijdig op het toerisme komt te liggen. 'Willen we Florida worden, met al zijn pensionado's, of Palo Alto, hart van Silicon Valley, waar het ook mooi weer is maar waar wel economische innovatie en bedrijvigheid is?'

Hij kan, zegt hij, een positief toeristisch praatje over de provincie ophangen, maar hij kiest er liever voor zijn zorgen te delen over wat hij als de grootste economische bedreiging van Zeeland beschouwt: het vergrijzende en wegvallende hoogopgeleide kader. Verhulst memoreert hoe de Deltawerken een enorme impuls aan Zeeland hebben gegeven. 'In 1953 was de watersnoodramp. Vervolgens zijn de Deltawerken gekomen met de stormvloedkering erbij. Realiseer je dat dat meer dan dertig jaar heeft geduurd. Als je zag wat er toen binnenkwam: ingenieurs, hoger kader van de Deltawerken. Die mensen vestigden zich hier en je komt ze nu nog overal tegen: ze zitten in besturen van culturele instellingen, van festivals, van wijk- en dorpsraden. Tegelijkertijd kwam de industrialisatie in het Sloegebied op gang, de fosforverwerking van Thermphos. De haven van Vlissingen werd ontwikkeld, de kerncentrale in Borssele. De Deltawerken en de industrialisatie hebben Zeeland gemaakt tot wat het nu is. En nog steeds is er heel veel werk verbonden met de Deltawerken, aan onderhoudswerkzaamheden voor keringen, sluizen – noem maar op. Maar mijn punt is dat het kader dat toen binnenkwam, is vergrijsd. En er komt geen nieuw kader binnen. Dat is het echte probleem van Zeeland. We worden een mbo-provincie; niets ten nadele hoor van mbo-opleidingen, want we hebben studenten van technische beroepsopleidingen hard nodig, getuige de vele arbeidsmigranten in fruit, kassen en procesindustrie! Waarom dat erg is? Het gaat om de draagkracht van een samenleving, het culturele leven. Deze mensen zitten in de schouwburg, zij hebben wat te besteden, zij wonen in de duurere huizen. Als er nu een huis vrijkomt van 4 ton, dan komt het leeg te staan, omdat het buiten het bereik van een mbo'er is.'

Nieuwe Sluis

Wat hem zorgen baart, is dat bedrijven die al lange tijd in Zeeland gevestigd zijn, Zeeland verlaten. Zo bundelt rederij Vroon na 126 jaar in Breskens te hebben gezeten alle kantooraactiviteiten in Breda, verplaatst aardappelverwerker Lamb Weston Meijer (hoofdkantoor in Kruiningen) zijn commerciële afdeling naar dezelfde plaats, terwijl het grootste gedeelte van de staf van Bison International uit Goes domicilie heeft gekozen in Rotterdam. 'Daar is

'Zeeland wordt een mbo-provincie'

beter geschoold personeel te vinden; een aderlating voor Zeeland. We hebben nieuwe Deltawerken en een nieuwe industrialisatiegolf nodig.' Toch blijft het, ook dan, moeilijk om het hogere kader vast te houden. Hij vertelt over de Nieuwe Sluis bij Terneuzen, een project met de allure van de afgesloten Deltawerken. De nieuwe sluis verbetert de toegang tot de havens van Terneuzen en Gent en zorgt voor een vlottere doortocht van binnenvaartschepen tussen Nederland, België en Frankrijk. Met de aanleg van de nieuwe sluis is een investering van zo'n miljard euro gemoeid. Verhulst: 'Dat is werk voor tien jaar, en ook daarna zal het onderhoud ervan en de verdere innovaties die ermee zijn gemoeid veel werk opleveren.' Maar anders dan in de tijd van de Deltawerken gaan mensen zich niet in Zeeland vestigen, zegt Verhulst. 'Nu laten ze hun gezin achter in Veghel of Utrecht en gaan ze hier drie dagen in de week op de compound van hun bedrijf wonen. Een ander verschil is dat er bij de Deltawerken alleen Nederlanders aan te pas kwamen. Nu komen er specialisten uit India, Pakistan, maar ze nemen hun gezinnen niet mee en ze vestigen zich hier niet.'

Toch is het cruciaal, ook in krimpgebieden als Zeeland, om juist te kijken naar de kracht van de zee, zegt Hospers. 'Het gaat altijd maar over krimpregio's en te weinig over kustregio's.' Nu is een substantieel deel van de Nederlandse kust én kustregio én krimpregio. Dat geldt niet alleen voor Zeeuws-Vlaanderen, maar ook voor Noordoost-Friesland en Noord-oost-Groningen. In sommige krimpdefinities komen daar de Kop van Noord-Holland én de Waddeneilanden nog bij (zie bv. Leemans, Boekema & Oevering 2015). Hospers: 'Mijn advies aan Zeeland is: vergeet de krimp en realiseer je dat je deel uitmaakt van een Europees netwerk van kustregio's. Zeeland kan meer leren van de Engelse kust en van Bretagne dan van een krimpregio als Zuid-Limburg. Ga daar eens kijken, ga niet een gemiddelde nastreven terwijl je de zee voor de huisdeur hebt liggen.'

Zee-economie

Hospers wijst in zijn boek op allerlei bedrijvigheid bij, rond en in de zee. De havens van Vlissingen/Terneuzen vormen samen qua overslag de derde zeehaven van het land. De havensector onderhoudt allerlei relaties met andere sectoren zoals de scheepsbouw en toeleveranciers van nautische apparatuur en brandstof. Bij elkaar zijn in het Zeeuwse havengebied ongeveer 250 bedrijven gevestigd, voornamelijk op het gebied van logistiek en industrie. Deze bedrijvigheid zorgt voor bijna 20 procent van de provinciale werkgelegenheid. Daar steekt het toerisme als bron van werkgelegenheid vooralsnog schril bij af: dat biedt werk aan ruim 9 procent van de beroepsbevolking. De zee biedt ook allerlei nieuwe kansen, schrijft hij. Zo wijst hij op de 'blauwe economie', energie winnen uit de zee. Sinds vorig jaar heeft de Oosterschelde een

Zeeland in stroomversnelling. Zo heet het advies van de Commissie Structuurversterking en Werkgelegenheid Zeeland, ofwel de commissie-Balkenende, dat op 2 juni is gepresenteerd. Het gaat volgens de commissie op dit moment best goed met Zeeland. Vooral als je kijkt naar de werkloosheidscijfers of het bruto regionaal product. Toch maakt de commissie zich zorgen over de onderliggende structurele factoren, zoals de krimp, een haven- en industriecluster dat weinig vitaal is, en beperkte bestuurlijke slagkracht. Wat te doen? De commissie kiest een aantal prioriteiten: investeren in de biobased economy, de Zeeuwse havens meer laten samenwerken met de havens van Gent en Rotterdam, experimenteren met waterveiligheid in combinatie met economie en ecologie, een Bèta College, en het koppelen van toerisme aan zorg. Maar dat kan alleen slagen als de Zeeuwse bestuurseilanden meer samenwerken met elkaar en met andere regio's, zoals Brabant, en de regio weer aantrekkelijk en leefbaar gemaakt wordt voor jongeren, ouderen en nieuwe Zeeuwen.

getijdencentrale waar getijdenenergie wordt opgewekt. Het is een prille innovatieve tak van industrie. Voorts wordt er in Zeeland volop geëxperimenteerd met *biobased economy*, zoals het zuiveren van afvalwater met algen en het winnen van eiwitten en chemicaliën uit zeewier (zie Hospers 2014).

Ook professor **Jouke van Dijk**, als econoom verbonden aan de Universiteit Groningen, is gefascineerd door het fenomeen zee-economie. Bij hem voor de deur liggen de Wadden, een gebied met de UNESCO Werelderfgoed-status. Toch merkt hij op: 'Wij staan met onze rug naar de zeedijk.' Wie wel eens in de dorpjes Moddergat of Paesens is geweest, kan dat beamen. Het prachtige uitzicht vanaf de dijk heb je helemaal voor je alleen. Hoe kan het, vraagt Van Dijk zich hardop af, dat, anders dan in Friesland of Groningen, in Duitsland de kust aan de landkant wel floreert? Hij geeft zelf het antwoord. West-Duitsland heeft maar een smalle kuststrook, alle toerisme is daar van oudsher samengebond en Duitsland kent een traditie van kuuroorden en zeewater. Duitse spoorlijnen gaan rechtstreeks vanuit het Ruhrgebied naar de Waddenkust. En Duitsers vinden het al snel mooi. Van Dijk: 'Duitsers gaan op de zeedijk in een strandkorf naar het slik zitten kijken, wij niet.' Ook de Nederlandse waddenkust kan volgens hem nog een grote kwaliteitsslag maken. Nodig is een goed toeristisch concept voor het hele UNESCO Werelderfgoed Waddengebied, want dat is er nog niet. En goede treinverbindingen naar het noorden. Ook in Zeeland is dat een belangrijk onderwerp. René Verhulst, burgemeester van Goes, wijst erop dat de tunnels die Zeeuws-Vlaanderen verbinden met de rest van Zeeland en de verbeterde wegen al heel veel hebben betekend op dit punt. Maar er moet nog meer gebeuren. De intercity uit de Randstad naar Vlissingen stopt nu overal: Rilland Bath, Krabbendijke, Kruijningen-Yerseke, Arnemuiden et cetera. Verhulst: 'Zeeland heeft werk én verbindingen nodig, dus ook een snelle intercity die het pendelen vanuit en naar de Randstad vergemakkelijkt. Alle burgemeesters willen dat de trein in hun plaatsje stopt, maar zo blijft Zeeland heel ver weg in de ogen van velen!'

Radboud Engbersen is werkzaam bij Platform31.
Monique Kremer is verbonden aan de WRR en is bijzonder hoogleraar Actief Burgerschap, Universiteit Amsterdam.

Noot

* Per 1 april 2016 telt Goes 37.000, Vlissingen 44.400, Middelburg 48.000 en Terneuzen 54.800 inwoners.

Bronnen

- Hospers, G.J., *Zee+land. De kracht van kustregio's*. Uitgeverij de Boer / De Ruiter, 2014
- Leemans, P., F. Boekema & F. Oevering, Demografische krimp vergt regionaal maatwerk op de arbeidsmarkt. *Geografie*, nr. 6, p. 26-29, 2015